

Despre noulu imprumutu magiaru

scrie oficiosulu „Hon.“ cumca acel'a propriamente s'a incheiatu pentru 80 milliõe, s'a subscrisu sambat'a trecuta; 40 de milliõe in renta, cu 6% se dau indata, in valõre de 80%, er celelalte 40 milliõe se vor da in cursulu anului 1876, cu 8 1/2%, rezervendu consoritiulu Rothschild dreptulu de optiune in privint'a acelei parti. Astfelu tierii unguresci primele 40 milliõe i vor veni cu câte 7.45, er cele lalte 40 milliõe cu 7.35% in aur.

Din acestu imprumutu, dupa descoperirile r. g. eluiasiu oficiosu, numai decãtu se vor desãpãra unã drumurile de feru cu pretensiunile loru tierii investitiune, din titlulu garantiei; apoi se vor cõperi lipsele cele mari dela inceptulu anului 1876; in fine se vor provodẽ cassele din tãra nãci a dotatiunile necesari, pan' se ajunga a adunã Jãrile.

Astfelu bucuri'a guvernamentaliloru nostri, cu 2-3 organe ale loru, nu este fora destulu temeiu, si - deca, precum citaramu in nrulu precedente, „Ellenbr.“ eschiamã, cã - acuma resuflã mai usioru, apoi si mai caracteristica este eschiamãrea lui „P. Napoli.“ carelu scrie asiã:

„Decã timpulu este bani. apoi banii sunt timpulu. Pana candu lad'a e plinu, n'avemu sã ne temem de nemic'a; avemu din ce trat. Si asiã dlu Szell incheindu unu imprumutu de 80 milliõe, Ungaria pe vro' doi ani dora va fi ascurãta. Dreptu, cã banii sunt ai altora; alu nostru este - numai deficitulu.“

Èca - economia, morala, patriotisumu de domni magiari!

Dar - curiosu este, cã chiar nici foile acestoru liberali ai nostri nu amintescu ceva despre aceea, cumca vro' parte din noulu imprumutu de 80 milliõe ar fi destinata d'a refuã ceva din cumplit'a dotoria de 153 milliõe, ce treube refuãta pan' la 1878!

Va sã dica, pentru scopulu acelei refuãri va trebui a se contrage unu nou imprumutu! Luandu acuma, cã acelu nou imprumutu se va capeta cu acelele conditiuni, casi cestu de acuma de 80 milliõe, apoi „Egyet. és M. Uj-sãg“ calculã, cã spre acelu scopu vor trebui luate in renta cam 186 milliõe, cari cu 6%, au sã ingreuiedio sarcinele tierii pre fic-care auv cãtu cu aprõpe 12 milliõe in aur, pre caudu astadi, dupa imprumutulu de 153 milliõe sarcin'a este numai de 9,664,630 fl. in argintu!

Si asiã, cu ajutoriulu lui Ddiu si alu liberaliloru nostri Tiszaisti, deca aceti'a vor romanã la putere inca mai unu anu si ceva pe de asupr'a, apoi - prin noulu imprumutu de 80 milliõe, si prin conversiunea celui de 153 milliõe in renta, tier'a pre fic-care anu va fi ingreuiaãta cu peste siapte milliõe in aur, pe langa acest'a cu o contributiune aprõpe de 20 milliõe - mai multu de cãtu nãinte de venirea la putere a acestoru liberali ai nostri!!

Apoi - sã ne potemu aperiã de credint'a si tomerea, cumca stapanirile magiare tocmã asiã se instalõdia si perondescu la putere, precum se recore, ca - totu mai tare si mai securu sã se ruinodie biõt'a tãra si cu popõralu ei!

Si noi ni-am pusm din tõe etichete nostre poteri - a impededã acestã politica ruinãtorã! Ce lucru prostu!!

Logic'a naibeii.

(a) Dica despotii moderni, coifcu frãsele de dreptate si de libertate pentru poporu - in gura, dar plinu de rãutate in anima, - dica ei ce voru dice, si face ei - ce voru face: logic'a naibeii, adevã observãrea si deductiunea, acestã naturalu lucrãre a mintei si animei omenesci, meru totu li va incurãã itiele si nãcrucisãã tõe planurile, si - meru omeneima totu va invinge - dora peste cadavrele afurigitiloru fii ai sei!

Ce ajunge, cã - despotisumu impededã cultura intelektualu; ce ajunge, cã elu pune tõe silintiele de a falsificãã concepãre si d'a ucide ideile adevorului: candu imprejurãrile timpului in care nu aflãmu, cu il'a deschidu ochii omeneimi si - cu sil'a facu pre poporu a-si conose si senti ticalosi'a si a cantã cãile si medilocelu de a se emancipã de ca!

E dreptu, cã in acestã privintã, ca si inãtre omu si omu, asiã inãtre poporu si poporu este mare desosebire. Poporulu de multe sute de ani dripitu la pãmentu, atãtu de multu si-a dedatu spiritulu si cerbicea la sclãvia, din generatiune in generatiune, incãtu - multu mai pucinu o sente si - multu mai cu nepãsarã o pãrta, de cãtu altulu, carelu a avodu ocaziune, a fost dedatu a gustã neclarulu libertãtãii, adevã - dulcelu sentimentu alu demnitãtãii sale omenesci, basatu pre conscint'a dreptulu sei, de a-si croi inãtre sã!

Nu treube sã spunem, cãci o scimu noi, o scia tõeã lumea, cumca poporulu romanu si cu inteligentia sa servile, mameluca tuturoru despotiloru straini, de seclã amortitu in sclãvia, - apartine la cea dantaia clãsa, din care causa se si misca atãtu de pucinu spre libertate, er invetiãtorele ce i se impartãsescu in acestã privintã - mai multu lu-frãpãdia, de cãtu ca sã-lu inspire si demne!

Altfelã este - buna òra la serbi si la magiari. Dar - meru meru, ori-ce sã faceã contrarii nostri de astadi, totu va fi altfelu sã la romani; pentru cã - imprejurãrile si evenimentele dejã inãcepu a-i deschide ochii si a-i arãtã si a-i face sentita ticalosiã in carea geme, si-lu vor desteptã - de diece ori mai multu, òde cãtu svaturile diaristice!

De aceea noi, ori-cãtu ne dõre si ne necãgesce amortirea romanulu si slabitiunea inteligentiei lui, nu ne desgustãmu si si mai pucinu desperãmu. Scimu noi cã - si la alte popora a fost candu va asiã, si la altele a costatu multu timpu si multu necãsu, pana sã se destepte si indrepte.

Tempitã tea sentiuriloru nobili in pepturi, lips'a de conscintã si de demnitãte propriã nationalu, nepriceperea drepturiloru si intereselorã sale naturali, prostã in fine, sunt desãsepte la unu poporu, care merita compatimire, dar - nici de cãtu despretu si parasire.

Prin acestu stadiu alu morbulu de amortire, repetimã cã au trecutu tõeã popõrale; numai cãtu unele dupa natur'a lorã sãu dupa imprejurãrile esterne mai favorabili, au potutu trece mai iute, altele - mai incetu. Pre romani, asiã se vede, cã sãrtea li-a pusu inãtre cei din urma. Dar - inceptulu de desteptare - totu s'a facutu; si - deca, in cãtu specialmente pentru noi cei din Austro-Ungari, la 1848/9 ne am aventatu 10 pasi inãntu, precum ni concedu chiar si contrarii nostri, - si deca de la 1850 - 1860, absolutisumu austriacu ni-a comandatu - starea pe locu si chiar - repãsire in privint'a aventulu internu, anume in cãtu pentru conscint'a delibãratã, apoi a fost totu datã si o reculegere si inãrtãre, astfelu incãtu dup'a aceea - aventãrea nãstrã de la 1860 - 1870, a fost precãtu de poterica, totu asiã si naturalu. In acestã urmare, tocmã pentru cã miscãrea nãstrã a fost batãtorã la ochii si - fõrte neplacutã in susu, fõrtiele artificiali ale statulu, din cõm si din colu de Laita, ni se opusãra sistemematecãtu si - firesce eferãtura er regresulu, impingerea nãstrã inãntu pro caleã redicãrii si desvõltãrii nãstre nationalu-umanistice. Astfelu prin fortã si maiestria politicã - er ne aflãmu pre caleã sclãviãgiulu, si resp. a indobitõcirii!

Dar - cine diu chiar acestã miscãre regulatã a nãstrã - in susu si in diosu, acusi redicãndu-ne, acusi scãpatãndu, nu vede, nu pricepe, cã am intratu in processulu de viõtã, cã a inãcepu actiunea de redesteptare, dupa care treube sã urme si orientãrea nãstrã?!

Si apoi credeti dvõstra, fii slabi ai nãtãunii romãne, si - credeti dvõstra, stapanitori insolenti ai tierii, cã - acestã processu se mai põte impededã? Si anume, cã este in poterã dvõstrã de a-lu impededã?!

Da, credemã si noi, cã vi-ar fi cu potãntã, deca imprejurãrile juru imprejurã ar aternã de la voi; dar - bagati sãm'a, cã - chiar voi depãndeti de la aceleã!

Voi ve tãneti de fãptori ai poterii celei mari, ce croiesce si dirige sortile popõraloru: dar - bagati bine sãm'a cã - sunteti numai unelte slabe, tocmã asiã voi domni magiari unelte adevãratiloru fãptori, casi renegatii poporulu - mamelucii vostri!

Voi - poteti face multu reu, - cãci undu este acelu oinu slabu pre lume, carelu apucãndu momentan poterã in mana, deca vrãse nu põta face multu reu! - dar: logic'a imprejurãrilor, necesitãtãle timpulu, cari - nu mai depãndu de la voi, nu ve mai lasã - astingeluminã adevãrulu si a impededã in popõra desvõltãrea adevãratã dorintã si tendintã spre progresu si emancipãre din jugulu vostro!

Vã pusu Ddiu prin legile sale eternes in nepotintã d'a mai trãi fora cultur'a poporulu: poporulu necultu - va face sã periti; poporulu cultu - va face sã cadeti. Èr o culturã falsã, nemoralã, va face sã ve indobitõciti, sã ve sãlbãtãciti, sã prefãceti acestã tãra in codru si pustia asiaticã; - ceã-ce inãtu nu suferã lumea europenã!

Incãtu pentru popõrale nãmagiare ale tierii, intrã a acãroru necultura si prostã òrba voi vi basãti domniã, - apoi pre d'o parto ati uitatu, cã - aceleã facu parteã mai mare a tierii, si cã prin urmare, sãrtea lorã este sãrtea tierii, - pro d'alta parte ati purdutu din vedere, cã - nu este in poterã dvõstrã de a le isolã si eschide ermeticãmente de cãtra conationalii vecini ai lorã, si cã prin urmare, logic'a apropiãrii si comunicatiunii necãtãte, naturalmente treube sã se destepte, sã se punã cu voi in luptã, si - prin nedreptãtiele suferite de la voi sã ve inãstrãne si faceã chiar inãmice de mõrte.

Portãrea dvõstrã de optu ani incõci, chiar prin natur'a si priu logic'a imprejurãrilor - merge de a dreptulu a ve ruinã si omori!

Despre acest'a - mintea sanetõsã si istoriã bine studiãta, dau cele mai oclãtãnti probe si argumente; dar - domni magiari, in orgoliulu stapaniriloru lorã efemero si precãria, de nemieu nu se arãta mai pucinu capãci, de cãtu de minte sanetõsã si de studiã fidelu alu istoriei; de aceea noi, cã romani, dodãti din cele mai fregate teneretie a ni impreunã sperãntiele nãstre nationali cu ale magiariloru si a ni le radimã pre frãtietateã acestora, - astadi inãcepu a desperã d'a magiari! Astã sã fie a minte magiariloru -

Èr cetitoriloru nostri, pentru ca sã pricãpa si practicãcesce mai bine - sãmburele teoriei ce o desãvãsurãmu mai susu, i citãmu urmãtoriuulu esemplu din istoria dilei chiar.

„Times“ din Londra publicã dialogulu, ce avã locu de curendu inãtre corespondintele speciale alu sei si inãtre nunciulu rusescu dupa retornãrea acestuia din Crimãea, unde fã la Imperatulã Alexandru. In acelu dialogu - celebrulu diplomatu muscalu respicã cu tõeã frãchëtã, cã - muscalulu nu dorãseã perirea Turcului si nime nu voiesce a face silã Sultanulu, - dar i descoperi nedreptãtiele ce suferu crestiniã slavi si i recomandã mesãrele, prin cari crede cã s'ar potã indreptã starea poporatiuniloru crestine, „mã-ar cã nimã nu põte sã fie convinsu, mai multu decãtu Russia, cumca in Turcã de adevãrate reforme nici vorba nu põte sã fie!“ Diplomatiã muscalã vede pre Turcu cadutu in apa si i strigã, „sã nõtã!“ - mãcar cã conõãce, cumca nu scã nõtã! Ignãtiãff sã fie spusu Sultanulu de a dreptulu, cã - Turcã nepotendu impededã, cã slavii sei sã comunice cu slavii austriaci, cã sã-si impartãsesceã ca frãti d'unu sãngo ideile si simpatiele, si prin urmare sã dorãseã si pretindã asemenea libertate civile, politicã si confesionalã. Dar acestã libertate Turcu nu o va acordã, nu o põte acordã; er ca diplomatiã sã ajutore pre Turcu, a supune pre crestiniã slavi sub jugulu sei, fora drepturi egali, acest'a ar fi absurdu! -

Èta, vedeti, stimati cetitori si - voi domni magiari de compatimutu, unde ducc - neessorãbileã logicã a naibeii - pre popõrale tirãne, pre acele popõra, cari dieu: „In acestã tãra - o data cu capulu, nu potemu concedã si nu vom concedã, cã - afãra de noi siã nãstrã nationalitate, altu poporu sã aibe asemenea drepturi civili, politice, nationali, confesionalii!“

Bagati bine sãm'a - ve rogãmu intru interesulu nostru si alu vostro, - cã astadi la 1875, se scrie despre stapanirea turcãscã din Constantinopole:

„Nu este in stare - nici a dã reforme crestiniãloru, nici a stinge rescõla lorã!“ - mane neessorãbileã logicã va rostã, pe temeiuu chiar alu portãrii si cuvintelorã dvõstrã, despre voi - aceãsi sententia, cu privintã la poporu peste totu, si la nãtãniãle nãmagiare specialmente! -

Discursulu deputatulu S. Borlea, rostitu in sindint'a Camerei ung. da la 3 decemvre 1875.

Onorable Camera! Cu ocaziunea desbãterii generalã asupra bugetulu de astã-timpu, impartõsti parerea mea in generalu si despre bugetulu ministeriulu de la culte si instruptiunea publicã, si altu-feliu nu mai doriam sã vorbescu si la ocaziunea presente. Veni inãtre on. dnu deput. Plachy si fece la astã ocaziune nescã observatiuni si declaratiuni, carora - vi marturiscescu cã desi cu parere de reu, totusi me vediu necesitatã sã li opunã unele reflexiuni. De astã data me mangãia numai aceã imprejurãre, cã celu pucinu nu va mai potã dlu ministru-presidinte sã dica, cã acestã cestiune neplacutã n'a resuscitatã unu magiaru si diu punctu de vedere magiaru.

Se vede cã onorabilelu dnu dep. Plachy, i este fõrte pucinu si pe dsa nu-lu indetulosce numai aceã, cã statulu nu subventiõndã de felu scolele nãstre; dsale i pare pucinu si nu se indetulesce nici cu aceã, cã fora de nãci o prãina ni inãhidu scolele si ni disolvu asociatiunile culturãli; apoi dsale i este pucinu si nu se indetulesce nici chiar cu aceã, cã sub deosebite preteste netõrbnice, ni se confiscã cãrtile scolastice, (voci: „Asiã vi treube!“ „Bine vi face!“) si ni intrãduã inãtrebuntãrea lorã: dsã postescã inãci si mai multu, si de aceea dupa ce fece dlu ministru nescã complimãte, i arunca apoi in ochi cã: de ce nu s'a ingrigitu de o logã, in urmã carã-a limb'a magiara sã fie studiã obligatã in scolele nãstre. (Voci: „Bine a facutu!“)

Mi-se pare cã Dvõstrã vorbitã despre lucruri ce nu le cunosãceti; (strigãte: „hoho! hoho!“) vi-o mai spunu odatã, cã vorbitã despre unu lucru, despre care n'aveti nici conceptu. (Strigãte: „hoho! hoho!“)

Contrãceti, dloru, la aceã ce nu sciti, cã cum este. (Voci: „S'ãudim!“) D'apoi cã dora in scolele nãstre se propune si se invetiãã ceti si a scrie limb'a magiara. De voiti inãse sã fortiãti ast'a si de ganditi cã cu sil'a veti potã ajunge mai multu: atunci fõrte tare ve inãsielatã, si credeti-mã cã veti ajunge inãci chiar contrãriulu dela aceã ce intentiãntã. E adevãratu, cã de veti fortiã in scolele nãstre limb'a magiara prin o lege: atunci - dupã poft'a dlu dep. Plachy - in tõe scolele nãstre cetitul si scrierea magiara se vor propune, dar nu se vor invetiãã nãciãrea. (Haritate.) Credeti-mã cã - nu, cãci poftiti numai a reflectã la natur'a omenesã si indatã veti esperã, cã de silãsi pe cine-va la ceva, fie-i spre danna, ori chiar si spre folosu: atunci nu numai cã nu-ti faceã aceã, dar inãci resiste fortiei. (Haritate.) Credeti-mã, cã de ai menã pe cine-va cu sil'a chiar si in rãtu, nici acolo nu-ti merge. (Haritate.)

Dlu deput. Plachy mai postescã sã se institue censur'a pentru cãrtile nostre scolastice. Bine; de credeti dvõstrã cã e potrivitu sã se introduca censur'a inãtr'o tãra, despre careã se dice, cã e constitutiunãle si in care domnesce unu guvernũ ce se numesce pe sine liberalu: introduceti-o in numele domnulu; eu n'am nemieu inãtra. Treube inãse sã vi spunu aici, cã sub guvernulu absolutistãcu inãci a fost unu felu de censurã, d'apoi celu pucinu cu s'a intemplatã nici o data, cã dupã cãtu-va lune ori chiar si ani sã se fi confiscãtu si inãtrebuntã tocmã aceãsi cartã, ce trecuse pe sub censurã si se onunciãse ca unã din careã se põte propune in scole. La noi inãse se templã si asta minune; la noi dora este in moda mai multu decãtu censur'a, la noi domnesce - arbitriulu! (Seomotu.) Ve rogu dloru, eu voiu sã vi si demãstru astã asertiune. Actualele min. de la culte si instruptiune si-dedeã invõirea si conõãce, cã in gimnãsiile nãstre inferiori sã se propunã geografiã de I. Selãgiãnu, dar in scurtu tempu, totu acestãsi dnu ministru confiscã totu aceãsi geografiã si inãtrebuntãreã si in scole. De nu-mã credeti: poftiti a ve convinge din archiv'a ordinaãtiuniloru ministeriali. De acolo ve veti potã inãcredintãã apoi, cã acestãsi ministru concessã inãtrebuntãrea aceleãsi geografiã, pe careã totu elu nu peste multu o confiscã si inãtrebuntãreã ei. In urmãrea acestora dora noi defeliu n'avemu sã ne spãriãmu de censurã, cãci celu pucinu atunci vom fi scutiti de atãre arbitriu.

Mai de parte si-sproscã dlu Plachy inãci si aceã poftã, cã nu e destulu sã ni se inãtrebuntã si confiscã cãrtile scolastice, ci mai treube sã se dãe drumulu chiar si invetiãtoriloru si resp. sã se pedepscescã. Intãlesulu acelei poftã este, cã treube sã ni bage invetiãtorii in inchisorã. (Contrãdiceri inãtra.) D'apoi rogu-ve, dlu Plachy a dis'o fõrte apãrtã, cã treube pedepsiti, er inãtesulu acelei dorintã nu põte fi, decãtu tocmãã ceã ce vi apusãi eu. Noi inãse scimã cã e fõrte anevoiã, mã chiar neposibile, sã poti castigã unu processu - de ar fi ori cãtu de dreptu - in care acelãsi omu este actore, carele aduce si judecãã si decide si inã douã instantã, si totu la elu treube sã se nãinte si apelatã. Si in acestã obieptu subversã tocmãã acestãsi casu: Guvernulu sustiene cã cutãre si cutãre cartã scolastecã e pericolosã si nu este astu-feliu inãtrebuntãreã, dar se pãrta propune diu cã; de aceea treube oprita inãtrebuntãrea ei in scole. Elu se pune deci de o opresce si confiscã; astu felu urmãdia apoi cu tõe cãrtile scolastice, er pe invetiãtorii - dupã poft'a dlu Plachy - i dimisiõnedã pe toti si i pune la umbra. Urmandu-se inãse acest'a continuãtive totu asiã, este lucrã fõrte firescu, cã nu numai ni se vor oprã tõe cãrtile, dar si toti invetiãtorii ni se vor dimisiõnãã si inãchide, er cã consecintã ni se vor pune in gramadi invetiãtorii straini, cari nu precepã limb'a poporulu si a prãnciloru!

Si acum spuneti-mã dvõstrã, cã ce inãstructiune va mai fi si aceã, candu invetiãtoriu si scolarulu nu se vor potã inãtelege unulu cu altulu? Ce mai luminãre va fi aceã, candu invetiãtoriu nu va potã vorbi cu discipulu sei? (O voce: „Invetie-o copilulu!“ Haritate.) - Dieu cã eu nu precepã logic'a acelu dnu deputãtu, care me inãtrãrupã si ni spusã cã sã invetie copilulu si sã precãpa limb'a invetiãtoriuu strainu; d'apoi cã dora nu postescã dsã cã limb'a strainã a invetiãtoriuu strainu sã o scie copilulu tocmã de candu se nasce. (Haritate.) Pote cã prin tãnetulu dlu deputãtu se vor fi nascendu si de acẽ-a copii; eu inãse n'am veditu de acestã de candu sum. (Haritate indelungatã.) De aceea credu, cã dlu deput. care me inãtrãrupã cu observãtiunea sããtãtu de mianutãã si escelãte, considerãndu lips'a cea mare de bani de astadi, ar potã sã castige prin Europã fõrte multi bani, amblãndu sã arete lumẽ vr'unu copulu de acelã, care sciu limb'a magiara inãci din nascerea sã; i recomãndu deci acestã modã de castigã! (Murmuru. „S'ãudim!“)

Se põte, On Camera, cã dlu dep. Plachy va fi fost indẽmãtu la pronũciãrea coloru ce ni spusã - si de unu felu de invidiã, si anume cãci vediu cam la vorbãrea mea dela desbãterea generalã a bugetulu, mi-reflectã dlu dep. Ciple, inãtre aplãusele Camerei, cã fõrte bine a facutu guvernulu cã ni-a confiscãtu cãrtile, ba inãci mai disse dlu Ciple si aceã, cã de buna sãmã chiar si cu asi aprobãã procedurã guvernulu, dacã a si fi cetitu cãrtile oprite. Eu recunoscu cã dlu Ciple are dreptulu sã presupunã despre mene aceã ce se põte deduceã pe cale firescã din asertiunea dsale, cã adevã eu n'ãsi fi cetitu cãrtile dsã spre cari vorbitã; dar apoi, - desi me lasã a fi convinsu cã dlu Ciple nu numai a cetitu acele cãrti, ci inãci le-a si studiãtu din teme-lã, - totusi nu-su inãcurãtu cu aceã, cã ore scie dlu deputãtu Ciple a scrie si ceti romãnesce?! (Haritate.) Si in urmã acestora inãtrebuã apoi pe dlu dep. Plachy, cã ore crede elu si acã, cã prãn essecutãrea poftelorã dsale s'ar lucrã ceva inãntoresulu statulu si s'ar inãntã concordãã si armoniã ce dorimã sã domnescã odatã inãtre nãtãniãle sãu nãtãnuã-

— itățile locuitorie în patri'a noastră comună? — Eu îmi spun că sunt convinsu chiar despre contrariul. Poftiti de vi scoteti asta învețiată și dăoștra din inasăi natur'a lucrului. Eu știu, că ori ce struna pot' să o intenzi și încordi pan' la unu anumitu gradu, 6r de o intenzi și de aici în incolo, de ar fi ca ori câtu de tare, totuși îndata pocnește și ajungi se n'o mai poti întrebuintă; astu-feliu prin ori ce încordare peste mesura se naște numai dauna nereparabilă. Eu înse sum convinsu, că a urmă atare procedura nu este în interesulu patriei noastre și nu duce la buna-înțelegere între patrioti.

Mai că mi-ai închiăiă vorbirea cu ată'ta, dar proiectulu de rezoluțiune, ce presentă dlu B. Orbán, me îndemna să vi mai spunu căte-va.

Acestu proiectu, de l'am cuprinsu și înțelesu bine, intențiunedia, ca în viitoriu la scolele noastre confessionali numai de aici individi să se aplice ca investiatori, cari au absolvitu 4—6 sėu nu mai știu câte scole. Sė-mi ierte dlu deputatu, dar pe cāi de acestea laterali și prin atari proiecte de rezoluțiune nu numai nu e justu și nici legale, ci nici nu osabile a se elude si nimici o lege santa cum este statutulu nostru organicu, care e baza legii aduse în sesiunile trecute a s'ă sancționatu prin MSa; cāci atunci de statutulu organicu alu nostru, care dispune, că cei ce au s'ă fi investiatori în scolele noastre, trebuie s'ă înveție în preparandi'a noastră, 6r după ce au absolvitu aici, s'ă se supuna la unu examinare naintea unei comisiuni scolastice anumite. Numai după ce a trecut cine-va prin tote acestea, pōte s'ă fi investiatoriu în scolele noastre; 6r noi observāmu aceste norme cu totă strictetă'ta.

Se mai puse dlu deput. Orbán de ni numi „dascalii“ pe investiatorii nostri. Eu îmi spunu că la noi cuventele „dascalu“, „investiatoriu“, „docinte“, însemna totu același conceptu, după cum buna ora la magiarii cuventele „pap“ și „lelkéz“ însemna totu unu conceptu. I-o spunu acēt'a dlu B. Orbán, pentru că observāi, cumca dsa întrebuintă cuvintulu „dascalu“ numai pentru a produce ilaritate între membrii Camerei; eu înse credu, că — desu dsa pot' și mai pōte face ată'ta totu de a un'a, totuși ar fi trebuitu s'ă cerce a produce ilaritate pe cont'a sa, dar nu cu vatemarea unei altei natiuni, cāci asiă ceva nu numai nu e dreptu, d'apoi nu e nici cu convenintă. Eu credu, că de vr'e cine-va s'ă si petreca: atunci dreptatea, ocitabilitatea și bun'a-ovintă ceru, ca s'ă si petreca pe banii sei proprii, nu înasă a altui-a. (Haritate.) Numai acesteu am doritu s'ă le mai reflectu la asta ocasiune. —

Cuventulu de propunere

alu deputatului **Parteniu Cosma**, rostitu în ședinț'a din 3. dec. a Casei repres. ungurești, în cau'sa gimnasiului romanescu din Brasiovu.

Oonorabile Camera! Din capulu lobului primitu, că eu nu numai votodiu sum'a ce se preliminaru sub acestu titlu și ni se recomandă și prin comisiunea finanțiară, dar dorescu inca ca s'ă se mai urce acēstasi suma. Cāndu me vediu înse necesitatu s'ă propunu urcarea cheltuielilor tocmăi în acēsta epoca de neositata a economielorū celoru mai rigoroșe, prevedu totu de o data cā prin ată'ta me espunu multor imputatori; dar tocmăi de aceea me și grabescu a permite, că sum'a ce voiu propune s'ă se mai i6e în bugetu nu este ceva nou și nu e de natura de a pot' fi eschiasă dintre posturile bugetului. În consideratiuni de economisare, ci inca tocmăi din contra, ea și mai nainte a formatu unu postu ordenariu în bugetulu țierei și din punctu de vedere culturale ea este foarte necesaria, mai alesu cā ea a fost stērsa numai în urm'a unoror cause ce nu stau nici într'o legatură cu instructiunea.

Dela reabilitarea constituiunii patrioțee, regulatu figură și gimnasiulu romanescu din Brasiovu între gimnasiile subventiunate prin stat și inca figură cu unu postu fisu, tocmăi ca si celelate pusetiuni ce le primu regimulu constituționalu dela guverniele precedinti, și cari pusetiuni și pana astadi figuredia în bugetu.

Cātu tempu fumin. la culte și instructiunea publica ferioțitu br. I. Eötvös, carele luasē acestu postu în bugetu, nemeu ni i veni a mente s'ă se atinga de aceea suma, ci ea se votă regulatu și necondiționatu în totu anulu.

La anulu 1871 înse, se puse Diet'a — în urm'a recomandării comisiunii finanțiară — și legă acestu postu de o atare condițiune, — și după modestă mea parere — nu pōte s'ă o primēscă nici o confessiune, carea și-stimēdia autonomi'a. S'ă decisu adeca, ca aceea subventiune numai sub acea condițiune se votēdia, dacā guvernulu va participă la denumirea profesoriloru în acea proporțiune, în carea concurge la salarisarea lorū.

E dreptu cā asta condițiune pare a fi ecitabilă, în fondu înse ea lovește în drepturile autonome, și după parerea mea nu pote s'ă o implinēscă nici o beserica, care și-are autonomi'a ei. Este sciutu dora, că la tempulu seu și beserica protestante n'a primitu ca pretiu pentru autonomi'a sa n'ici venite cu multu mai însemnate, și toc-

mai de aceea ea și-a eluptatu respectulu lumēi întrege. Apoi credu că e de prios s'ă spunu, că gimnasiulu romanu din Brasiovu inca este confessionale. Elu s'ă infintiatu pe la anii 1850 prin comun'a besericesca gr. or. romana din Brasiovu, și anume pe langa cursulu negutiatoriloru romani de acolo. De atunci și pana astadi l'a susținutu totu acēsta comună, după cum numai a potutu; 6r supraveghiarea o eserce asupra lui — pe langa inspectorulu de statu instituitu prin lege, — consistoriulu archidieceșanu romanu din Sibiu. Prin urmare acestu gimnasiu este în mana buna și solida, și stă sub supraveghiarea unei corporatiuni morali, contra carei a n'ici într'o privintă nu s'au facutu candu-va exceptiuni.

Acēsta beserica autonomă înse nu pot' privi otarirea onorabilei Camere, decātu de ceea ce trebuitu s'ă o privēscă după statutulu seu organicu, adeca de o subtragere și denogare a subventiunii; tocmăi de aceea, în locu s'ă suferă ea, ca s'ă se și stērbēscă drepturile autonome, mai bine nu primi banii ce i se votara sub acea condițiune. Si astu-feliu dela 1871 și pana astadi aceea suma fructifică în casa statului.

La 1872 6rasi se luă acea suma în bugetu, dar n'ici atunci nu o primu beserica autonomă, cāci 6rasi i se votasē totu sub acēasi condițiune cunoscută. De atunci înse acestu postu a disparutu și din preliminariile bugetului.

Detorășcu dreptății se constatū aci, cā atare condițiune restrictivă de drepturile autonome n'a propus' o n'ici cāndu ministrulu dela instructiunea publica, desi elu e celu mai compētente în atari cestiuni, ca unulu care după pusetiunea sa trebuie s'ă cunōscă mai bine drepturile besericeorū autonome. Acea condițiune o nascoai numai tot potēntea comisiunea finanțiară de pe atunci: și ni se pare cā nu din consideratiuni didactice, ci din motive politice — după parerea mea — foarte reu priceput; Camera înse — nefindu îndemnatu din de ajunșu despre starea lucrului — se puse de primu recomandatiunea comisiunii finanțiară.

Voiu s'ă vi justificu cu legea în mana, de o parte cā Diet'a n'a fost informată din de ajunșu despre starea lucrului, cāndu aduse acea otarire, 6r de alta parte cā beserica autonomă n'a potutu face altu-cușea, decātu ceea ce facu.

Eca aci e statutulu organicu a besericei gr. or. romane, carele s'ă sancționatu prin MSa la 28 maiu 1869. În primulu punctu din dispozițiunile generali ale acēstui statutu se dice: „Beserica gr. or. romana din Ungaria și Transilvania ca beserica autonomă, după dreptulu ei canoniciu, garantatū și prin art. de lege alu IX. din anulu 1868 — pe langa susținererea prē înaltulu dreptu de supraveghiare alu MSale inviolabili — și-reguleddia, amminisțredia și conducē afacerile sale besericesci, școlari și fundatiionali în tōte părțile și factorii ei constituționali neșependinte, după form'a reprezentativă.“ 6r în punctulu alu VIII se dice: „Susținasēle părți organice ale metropoliei se vor ingrigi de tempuriu de medilocēle intelectuali și materiali, cari se ceru spre ajungerea scopuriloru besericesci, școlari și fundatiionali; încātu înse nu li-ar succēde lorū de a pot'ă intempinā cheltuielile recerute n'ici în urm'a colectelorū facute în și afora de metropolia — întru ată'ta și-vor luā refugiulu la statu spre ajutorire.“

După cum ati binevoitu a ve convinge din aceste citate, de o parte beserica gr. or. romana este îndreptatita, ca pentru scopuri culturale s'ă primēscă ajutoriu dela ori-cine, atātu în, cātu și afora de metropolia, dar forā ca prin acēst'a s'ă suferă ceva alterare în drepturile sale autonome; 6r de alta parte statulu este ingrigiatu, ca în anumite casuri s'ă deē acēstei beserice ajutorie, și dacā i dă, atunci trebuie s'ă i dē — în întielesulu acēstei legi sancțiunata — între marginile autonomiei sale, și nu pote s'ă lege de acelu ajutoriu condițiunea, ca beserica s'ă abdica de dreptulu seu autonomicu.

În urmarea acestora este dara evidentă, că acea otarire, — care legă subventiunea, ce se află necesaria, de nescē condițiuni cari colidu cu dreptulu autonomicu, — s'ă adusu cu ignorarea statutului organicu, care s'ă sancționatu de lege prin MSa și anume în urm'a recomandării guvernului constituționalu. Dar după parerea mea nu numai cā o Dieta informată mai bine pote s'ă schimbe acea otarire, ci chiar trebuie s'ă o simbe, mai alesu aci, cāndu și împrejurările s'au schimbatu și acēsta afacere a trecutū într'unu stadiu nou.

După ce pe asta cale s'ă denogatu besericei autonome acelu ajutoriu, ce-lu primise în mai multu ani, chiar și dela guverniele absolutistice, s'ă templatu adeca cā reprezentanti'a gimnasiului — pentru de a pot' susțienē acestu institutu — trebui pe baza statutului organicu alu nostru s'ă recurgă după ajutoriu la fie-cine, atātu în, cātu și afora de metropolia; 6r în urmarea acēstei-a guvernulu statului vecinu și sucursu cu sum'a de 15,000 franci, carea erā absolutmente necesaria pentru susținererea gimnasiului și elu în totu anulu dă acēstu ajutoriu besericei gr. or. romane din Brasiovu, care susține acestu institutu.

Acēst'a se templă pe facia, naintea întregei lumē. Si guvernulu nostru nu numai cā inca sciū de acēst'a, dar chiar elu strapunea acestu ajutoriu, cāci guvernulu romanu trimitea acea subventiune, prin ministeriulu de esterne, la loculu destinațiunii sale.

Astu-feliu a tenutu ast'a pana în anulu curinte. Cu ocasiunea desberiteru asupra bugetului de estu-tempu înse, voindu guvernulu romanu s'ă asecure acēsta subventiunare gimnasilui brasioveanu pentru totu de a un'a, se puse de presentă Camerei din Bucuresci unu proiectu de lege în acēsta privintă. Desi acestu proiectu intempinā scole opusetiune apriga, totuși prin majoritate elu s'ă primitu și s'ă sancționatu de lege.

Aceste debateri înse se templara într'o perioada din cele mai incurcate, și de aceea diurnalitiile dela noi — n'cunoscēndu afacerea de sub întrebare — o țienura de ceva nou, o dechiarare de contrariu statului nostru și provocare guvernulu s'ă impedece medilociera acelei subventiuni. Eu înse nu aflū cā ar fi motivata acēsta provocare, n'ici prin facticitatea ajutoriului, n'ici prin primirea ajutoriului; cāci de o parte — după cum arețai — beserica noastră, forā de a fi avută cene-va dreptulu s'ă o suspitiunedie, a fostu îndreptatita s'ă primēscă ajutoriri dela ori-cine, 6r de alta parte sciū, cā sunt recunoscutē sentiementele de amicitie ale guvernului romanu facia de țier'a noastră și de regimulu ei. Dar nefericirea fū cā acēstea se templara tocmăi pe cāndu diurnalitiile dela noi erau forte iritati contra nacionalitătii țiloru, parte prin debaterile ce se petreceau în Diet'a noastră asupra afaceriloru besericei serbesci și asupra legii eleatorali ardeleni, și parte mai alesu prin cunoscut'a cestiune a gimnasiiloru slovace; de aceea apoi ei credeau la ori ce nascoiri nefundate audiāni și lo luāu tote de bani buni. Acēst'a a fost apoi causa și la acea împrejurare, cā acēsta cestiune se ventilă și aici în Camera la debaterile asupra bugetului de estu tempu, și de mi-aducu bine a minte în urm'a cererii dlu dep. G. Ugron fū incunoscutiata Camer'a prin dlu min. de la culte și instructiune, cā acēsta afacere este sub petrapțare și cā în scurtu tempu se vor luā dispozițiuni în acēsta privintă. Apoi după cum sciū s'au și luat dispozițiuni în acēsta privintă, și anume prin o ordinațiune s'ă întredisū ori-si-carei scole și beserice, din întreaga țier'a, primirea de ajutorie dela state straine.

Eu nu vreu s'ă mi se spūna aci, cā pentru ce s'ă luat acēsta dispozițiune prohibitivă; sciū-o eu destulu de bine și o știe totu lumea. Asi dori înse s'ă ajutoriu în cătu-va, ca s'ă scotem acēsta afacere din starea creată prin asta dispozițiune și se reduca ea la originea sa. Eu dorescu acēst'a de aceea, cāci credu, că de nu se aduce prin Diet'a cunoscut'a otarire: atunci gimnasiulu din cestiune n'ar fi venitū în acea stare de necesitate, s'ă ajunga a primu ajutoriulu dela Romania; 6r de nu erā subventiunea Romaniei: atunci nu s'ar fi nascutu n'ici acea dispozițiune prohibitivă. Astu-feliu dora noi suntem causa cauze et causati. Tocmăi de aceea eu asi dori s'ă se reduca acēsta afacere la isvorulu seu și s'ă se cerce vindecarea reului acolo, unde se pote și unde gandescu cā se și află mediculu competent.

Sub acēsta afacere a gimnasilui brasioveanu, dloru, nu se cuprinde numai gimnasiulu superior de 8 clăși, ci totu de odată și scol'a reale de trei clăși, scol'a comerciale de trei clăși, scol'a populare superioare de patru clăși, și scol'a pentru fetițe de cinci clăși, cari tote se află în Brasiovu în unulu și același edificiu, sub un'a și acēsași direpțiune și se susțienū prin un'a și acēsași comună besericesca. După datele cele mai autentice, în aceste scole au fost în anulu școl. trecutū 794 de școlari, 6r estu-tempu sunt peste 800. Bugetulu anualu a acēstui gimnasiu escelintu înse este de 2,800 fl. v. a., dar din venitele comunei besericesci nu se potu acoperi din acestu bugetu, de cātu 2100 fl. v. a.; astu-feliu institutul are la anu unu deficitu de 700 fl. Si după cum stau lucrurile astadi, comunei nu i este iertatu, ca sum'a necesaria pentru acoperirea deficitulu s'ă o primēscă de unde i se ofereșce voiosu, 6r de unde este îndreptatita prin lege s'ă recurgă după ajutoriu, nu i se dă.

N'asi fi sinceru, on. Camera, și ni mi-ai impleni detorint'a de reprezentante, — carea essentialmente credu cā consistē și în acēsa cā s'ă nu indosesci reulu, ci s'ă-lu areți cu sinceritate și s'ă ceri a-lu vindeca pe cale constitutiunale, — ba inca chiar asi amagi guvernulu și on. Camera prin acēsa cā nu asi constatā, cā acēsta dispozițiune prohibitivă a produsu impresiuni forte dorose asupra celorlu interesati; cāci — între tristele cercustări finanțiaru de astadi, cāndu statulu nostru nu e în stare s'ă si implinēscă chiamarea sa n'ici chiar pe terenulu culturale — ea este calificata de a impede cā implinirea misiunii culturale a unui din cele mai escelinti institute; apoi cāci și ei, acei interesati, traiescu în acea convicțiune fundata, cā fiecine e îndreptatitu, ca pe cale morale s'ă deē ajutoriulu seu pentru scopuri culturale acolo, unde este lipsa, precum apoi fie-cine e îndreptatitu s'ă primēscă ajutoriu, de unde i se dă; și în urma, cāci acei interesati nu potū

pricepe s'ă fie vr'o deosebire essentialte între aceea cā dă ore acelu ajutoriu vr'unu statu străinu, ori cā lu-dă vr'o societate potințe ce se află în unu statu străinu și are între membri sei chiar și capete încoronate, cum buna ora este societatea „Gustav Adolf“, și tocmăi de aici ei tieau tare, cā „quod uni justum, alteri aequum.“

Mai voiescu inca s'ă amintēscu un'a. Pote cā sunt multu de acei-a, cari susțienū, cā legile în vigore astadi la noi oprescu s'ă se deē vr'unu ajutoriu școliloru confessionali. Ast'a înse nu stă; eu marturisescu cā nu potu s'ă-mi esplicu asiă ceva din legile astadi în vigore și în specie, n'ici din liter'a, n'ici din spiritulu arctol. de lege 98 din 1868. După ce vorb'a pote fi deci numai de lege lata, 6r nu de lege ferenda, apoi credu cā am arețatu din destulu cā legea e pe partea mea și cā ea n' numai nu oprescu atare ajutorire, dar inca și dorescu, după cum areta press'a, cā acēstasi gimnasiu capetā subventiune necondiționata în decursulu aloru trei ani, și după cum se areta și pana astadi cā sunt scole confessionali, cari primēscu subventiuni dela statu forā de a se cere dela ele implinirea de condițiuni, ca cum e și cea ce se puse gimnasilui din Brasiovu. Pentru a documentā asertiunea mea din urma va fi d'n destulu a cită, cā între institutele ce se ajutama dela statu este și scol'a reale superioare din Sibiu. Acēsta scola înse este tocmăi asiă de natalionale șaseca și tocmăi asiă de confessionale literana, precum gimnasiulu din Brasiovu este natalional romanescu și confessionale gr. or. romanu; apoi guvernulu nu participă la denumirea profesoriloru dela acea scola reale, ci ei, se denumescu tocmăi asiă prin consistoriulu luteranu șaseca din Sibiu, precum consistoriulu archidiece. gr. or. romanu din Sibiu confirmă în posturi pro profesori dela gimnasiulu din Brasiovu. 6r de vom aruncā o privire ori asupra stării culturale ce se nasco în decursulu veacuriloru între împrejurările feudali, — într'o parte favoritoare, într'alt'a înse forte mesteră, — ori asupra stării materiali ce se produse prin totu acēsași referintie neegali de atunci: eu nu credu, on. Camera, s'ă se afle aici s'ă măcar unu intr'ă țier'a vr'unu atare omu, care o sufletu înlocisitu s'ă susțienă cā Sassu din Ardealu ar avē mai mari lipse de ajutoriulu statului, decātu cum au Romanii, ardeleni.

On. Camera! Eu am espusu istoriculu acēstei afaceri cu totă sinceritatea, și sporu cā mi a succos s'ă aretu, — ceea ce inca a fost unu îndemnu alu vorbirii mele, — cā institutul de sub întrebare n'au purces a corectū, ci s'ă spriginutu pe lege, atātu cāndu n'a primitu ajutoriulu ce i dēde statulu nostru pe langa cunoscut'a condițiune, cātu și cāndu primu subventiunea dela Romania; de aceea elu nu merita n'ici o suspitiunare, ci inca chiar din contra merita și pote cu totu dreptulu acceptā ajutoriu din partea statului nostru, cāci este unu gimnasiu, care se ocupa cu creșterea a 800 tineri, și care în ori ce privintă — despre ce me provocu la marturisire barbariloru competenti, cari lu cunoscu, — consideranțu ori poterile investiatorēsci, ori succesele didactice, pote emulā cu ori ce gimnasiu confessional ale din Ardealu.

Eu nu vreu înse s'ă esagerodiu, și desi lips'a este mare, totuși nu ceru s'ă se acopera întregulu deficitu prin ajutoriu dela statu. Ci me îndestulescu cu cātu ajutoriu se dă și altui institutu confessionale din Ardealu și anume cu cātu se dă scole reale din Sibiu, carea primēscă ca ajutoriu 5000 fl.

Pentru de a pre-intempinā înse unelo reflexiuni ce dora mi-s'ar face, constatū, cā din acelu punctu de vedere, din care se puse gimnasilui brasioveanu cunoscut'a condițiune, între scola reale și gimnasiu nu pote fi n'ici o deosebire; dar de altu-mentea scola reale se află și langa gimnasiulu din Brasiovu.

În manele dvostre este deci, dloru, sorțea unicului gimnasiu gr. or. romanu. Benevoiti a decide în asta privintă, după rile dvostre, spre înd-stulirea general mai de un'a ve rogu, de aceea adeca delegarea acēstei afaceri ponderose v'oiți a ve desbracā de ori ce cugetu re și mai pre sus de tote s'ă fici drepti, cāci v'ecia remane neresturnabile asiom'a: J este regnorum fundamentum.“

Regu ca s'ă binevoiti eventualu stramite propunerea mea la comisiuni finanțiară și s'ă o primiti. Ea suna: „In rubric'a a 11 din bugetulu ministeriului dela culte și instructiunea publica se propune, ca după nrulu cur. 17, s'ă se ide unu postu nou, alu 18, de cuprinsulu: Pentru subventiunarea gimnasilui gr. or. romanu din Brasiovu se recomandă 5000 fl. v. a.“

* * *

Observāmu, cā motiunea d-lui deputatu Cosma, de a se traicite propunerea sa la comisiunea finanțiară pentru reportu, s'ă primitu, de unde apoi optimisti dedusera, cā ar fi dispozițiune în Camera, d'a primu propunerea. —